

ВІДГУК

офіційного опонента

Колесникової Тетяни Олександрівни

на дисертацію Калюжної Наталії Миколаївни

«Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Актуальність теми дисертаційного дослідження. З моменту проголошення Будапештської декларації відкритого доступу і до сьогодні ідеї трансформації системи наукової комунікації у відкриту модель залишаються у центрі фахових дискусій між бібліотеками, науковими видавництвами, закладами вищої освіти, політиками у сфері науки та представниками академічної спільноти, які формують суспільний дискурс довкола природи, функцій і цінності наукового знання. Тема запровадження відкритого доступу (ВД) до наукових публікацій стосується не лише модернізації технологічної інфраструктури комунікації дослідницьких результатів, а й про переосмислення етичних, економічних і епістемологічних засад науки як соціального інституту, що визначає принципи відкритості, доступності та відтворюваності знань у глобальному науковому просторі.

У цьому контексті бібліотеки закладів вищої освіти (ЗВО) постають як ключові актори, здатні поєднати традиційні цінності академічної комунікації з викликами запровадження відкритого доступу до наукових публікацій.

Враховуючи вищезгадане, результати дослідницької праці Н. М. Калюжної є важливими та актуальними, оскільки ґрунтуються на системному аналізі міжнародного досвіду впровадження ВД до наукових публікацій та дозволяють окреслити засади формування ефективного бібліотечного компоненту системи відкритого доступу в Україні.

Своєчасність дисертаційного дослідження Н. М. Калюжної зумовлена зростаючою увагою до того, що місія бібліотек ЗВО виходить далеко за межі традиційного обслуговування освітнього процесу та адміністрування інформаційних ресурсів, постаючи сьогодні як ключові інституційні простори,

у яких формується культура відкритості.

Дисертація виконана в межах науково-дослідницької роботи Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) «Актуальні проблеми інформаційно-комунікаційної науки й освіти» (державний реєстраційний номер 0118U100212) та «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа як предмет комплексного дослідження: теорія, історія, практика» (державний реєстраційний номер 0124U001231), плану наукової і навчально-методичної роботи кафедри інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю КНУКіМ.

Рівень достовірності й обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Науковий рівень достовірності та обґрунтованості положень, висновків і результатів дисертації Калюжної Н.М. забезпечено застосуванням комплексу загальнонаукових методів, які повною мірою відображають мультидисциплінарний характер дослідження. Обраний методологічний підхід уможливив доведення того, що рух за відкритий доступ, спрямований на демократизацію знань, став каталізатором диверсифікації бібліотечних сервісів та послуг.

Поєднання евристичного потенціалу системного та соціокомунікативного підходів дозволило виділити ключові елементи системи ВД до наукових результатів, окреслити взаємозв'язки між ними та визначити роль бібліотеки як важливого інфраструктурного елементу і комунікаційного посередника у ланцюзі «науковець – ресурси відкритого доступу».

Особливої уваги заслуговує бібліометричний аналіз потоку публікацій українських науковців за 2012–2022 роки, який показав, що 60.9 % від загальної кількості публікацій ВД були опубліковані у національних журналах відкритого доступу. Отримані результати підкреслюють значний потенціал бібліотек ЗВО у розвитку ВД через розбудову власних видавничих платформ, підтримку редакційних процесів на базі бібліотечних інституцій та забезпечення якісного супроводу наукових журналів.

Дослідження Наталії Миколаївни відзначається застосуванням емпіричних методів та ґрунтовним опрацюванням широкої джерельної бази, що забезпечило високий рівень наукової обґрунтованості отриманих результатів, узагальнених висновків і практичних рекомендацій.

Наукова новизна дисертації Н. М. Калюжної полягає у впровадженні системного підходу до дослідження «відкритого доступу» як багатогранного об'єкта у системі наукової комунікації. Здобувачка охарактеризувала політичні, економічні, соціокультурні та техніко-технологічні чинники, що сприяли всесвітньому поширенню руху за відкритий доступ. У роботі обґрунтовано та доведено необхідність цілісного, наскрізного впровадження бібліотеками ЗВО України принципів і технологій ВД, що створює передумови для формування інтегрованого, відкритого та прозорого наукового простору. Окрім того, у процесі дослідницького пошуку здобувачка здійснила ідентифікацію та класифікацію комунікаційних бар'єрів, що перешкоджають оприлюдненню результатів наукових досліджень у режимі ВД. Виявлені бар'єри були структуровані у чотири концептуальні групи, на основі яких розроблено методологічно обґрунтовані рекомендації щодо ролі бібліотек ЗВО у подоланні цих перешкод.

У роботі проведено ґрунтовний аналіз передового досвіду зарубіжних університетських бібліотек щодо спектру послуг та інструментів ВД, а також окреслено перспективи їх адаптації та впровадження в Україні.

Практичне значення результатів наукового пошуку. Сформульовані наукові висновки та отримані результати дослідження мають високий практичний потенціал у кількох напрямках. По-перше, детальний аналіз міжнародного досвіду, зокрема різноманітності бібліотечних сервісів, який може бути адаптований і інтегрований у практику українських бібліотек, сприяючи формуванню інституційно-структурованого середовища відкритого доступу до наукової інформації. По-друге, емпіричні дослідження, що базуються на даних, можуть інформувати впровадження та розвиток національного плану щодо відкритої науки, забезпечуючи підґрунтя для

прийняття стратегічних управлінських рішень. По-третє, результати дослідження можуть бути використані у системі підвищення кваліфікації бібліотекарів та фахівців із управління науковими даними, а також у процесі підготовки здобувачів вищої освіти всіх рівнів за спеціальністю В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа», зокрема під час викладання курсів, пов'язаних із науковою комунікацією та практиками відкритої науки.

Структура та зміст дисертації відповідають поставленій меті та завданням, а також логіці авторського дослідницького підходу щодо комплексного висвітлення ключових аспектів обраної теми. Основні результати та положення дослідження викладено у 17 наукових публікаціях, серед яких 11 – одноосібні та 6 у співавторстві. До цього переліку входять: 3 статті у вітчизняних наукових фахових виданнях, 3 статті у зарубіжних рецензованих журналах, включених до баз даних цитувань Scopus та Web of Science (Core Collection), а також 11 тез доповідей, представлених на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Повний обсяг дисертації становить 234 сторінки. Список використаних джерел містить 327 джерел.

Аналіз змісту дисертаційного підтверджує його оригінальність, концептуальну цілісність та високий рівень наукової завершеності. Кожний розділ роботи містить ясно викладені результати, які послідовно узгоджуються із загальними висновками дослідження.

У **вступі** дисертації обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко сформульовано мету та окреслено завдання дослідження, визначено об'єкт і предмет аналізу. Окремо висвітлено наукову новизну та практичну значущість отриманих результатів, наведено відомості про особистий внесок докторантки, а також про апробацію результатів дослідження та публікаційну діяльність Н. М. Калюжної.

У **першому розділі «Теоретичні засади дослідження відкритого доступу до наукових публікацій»** здійснено аналіз еволюції концепції відкритого доступу, досліджено передумови її виникнення, а також проведено критичне осмислення термінології та змістовного наповнення категорії «відкритість». Типологізацію форм ВД розкрито через різні рівні

користувацьких прав і ступені свободи у використанні наукових ресурсів, а також у залежності від місця й способу оприлюднення результатів досліджень. На підставі теоретичного аналізу авторка розглядає умови, визначені проф. С. Пінфілдом, як засадничі для забезпечення справедливого та глобального ВД до наукових публікацій, – наукову відкритість, епістемічну відкритість та інклюзивну відкритість, – оцінюючи їхнє значення та можливості практичної реалізації у сучасному науковому середовищі.

Особлива увага приділена національному контексту та визначено ключові тематичні напрями, у межах яких формувалася наукова думка щодо відкритого доступу в Україні. Серед основних напрямків виділено співіснування відкритої моделі поширення наукових знань та авторського права; формування інституційних рекомендаційних політик відкритого доступу; розвиток інституційних репозитаріїв; а також функціонування журналів відкритого доступу як інтелектуальних і комунікативних структур наукового простору.

Слід підкреслити широту та різноманітність джерельної бази дисертації, яка, окрім іншого, включає звіти спеціалізованих міжнародних організацій, що розкривають роль бібліотек у забезпеченні доступу до інформаційно-комунікаційних технологій. Залучення таких джерел значно поглибило аналітичний аспект дослідження. Зокрема, використано звіти EIFL, IFLA, OCLC, NISO, що висвітлюють ключові аспекти управління науковою інформацією, а також матеріали, пов'язані з проектною діяльністю (CRAF-OA, PALOMERA, DARIAH тощо), що демонструють практичну реалізацію концепції відкритого доступу.

У другому розділі дисертації «Міжнародний досвід розвитку відкритого доступу до наукових публікацій: ініціативи та виклики» здійснено критичний аналіз міжнародних ініціатив, що виконують одночасно інструментальну та концептуальну роль у реалізації ВД до наукової літератури. Авторка розглядає ключові документи та ініціативи, серед яких Будапештська ініціатива відкритого доступу, Берлінська декларація про відкритий доступ до знань у галузі природничих і гуманітарних наук, Аламбрська декларація про відкритий доступ, ініціатива Norbib, оцінюючи їхній внесок у формування

глобальної політики ВД та практичні механізми впровадження цих принципів. Н. М. Каложна також порушує питання реформування системи оцінки наукової діяльності та інтеграції принципів відкритості до критеріїв оцінювання. Зокрема, на прикладі ініціативи COARA та університетського рейтингу CWTS Leiden Ranking, який включив до своєї методології індикатор відкритого доступу до оцінювальних показників, авторка демонструє прагнення враховувати прозорість, доступність і суспільну значущість наукових результатів у системі академічної оцінки.

Авторка запропонувала типологію бар'єрів, що перешкоджають оприлюдненню публікацій у ВД, виділивши такі категорії: «Практичні бар'єри», «Брак компетентності», «Упередження» та «Політики та управління». Ця класифікація формує концептуальну рамку, яка дозволяє не лише систематизувати конкретні труднощі, з якими стикаються науковці, а й аналізувати їхні причинно-наслідкові зв'язки та розробити інструменти для їх подолання.

Діяльність зарубіжних бібліотек у підтримці практик відкритого доступу розкрито на прикладі Лейбніцького інформаційного центру науки та технологій (ТІВ), бібліотеки Каліфорнійського університету та бібліотеки Університету Огайо. Встановлено, що ці установи декларують підтримку ВД до своїх стратегічних планів, а також активно реалізують інфраструктурні проекти, спрямовані на створення стійких екосистем наукової комунікації, зменшуючи залежність академічної спільноти від комерційних видавців і посилюючи автономію наукових інституцій у поширенні знань.

Третій розділ дисертації «Впровадження відкритого доступу до наукових публікацій в Україні» присвячено аналізу законодавчої та нормативно-правової бази регулювання відкритого доступу в Україні, бібліометричному аналізу потоку наукових публікацій українських науковців та дослідженню практик бібліотечного сервісу підтримки відкритого доступу в українських бібліотеках ЗВО.

Бібліометричне дослідження, проведене авторкою, є першим такого масштабу, оскільки охоплює 180 000 наукових публікацій з трьох міжнародних

баз: Scopus, Web of Science та Dimensions. Воно дозволяє не лише кількісно оцінити рівень ВД, а й осмислити трансформацію наукової активності українських дослідників протягом 2012–2022 рр. Виявлений факт, що 71,5 % публікацій доступні у ВД, з яких більшість опублікована у національних журналах, свідчить про важливу роль національної інфраструктури відкритого доступу у забезпеченні видимості української науки.

Авторка також встановила, що українські науковці надають перевагу самоархівуванню своїх публікацій у міжнародних електронних архівах, порівняно з вітчизняними інституційними репозитаріями. Покращення технологічного стану національних репозитаріїв, оновлення їхнього програмного забезпечення та присвоєння постійних ідентифікаторів могли б сприяти більш активному використанню вітчизняних платформ, підвищуючи їхню привабливість і зміцнюючи національну інфраструктуру ВД.

Повнота викладеного матеріалу в опублікованих працях. Основні положення дисертації були оприлюднені у трьох статтях, опублікованих у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», а також у трьох наукових зарубіжних публікаціях, що включені до наукометричних баз Scopus/Web of Science (Core Collection). Тематика перелічених наукових праць відповідає напряму дисертаційної роботи та вимогам щодо публікації і апробації матеріалів дисертації.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження, його науковий рівень і здобуті результати, вважаю за доцільне вказати на певні дискусійні положення та висловити окремі зауваження й побажання.

1. У дисертації основна увага зосереджена на наукових статтях, водночас поза аналізом залишаються монографії, які становлять вагомий науковий доробок, особливо у галузях гуманітарних і суспільних наук. Включення монографій у бібліометричний аналіз забезпечило б цілісну картину публікаційної активності українських науковців у відкритому доступі.

2. Питання компетентностей бібліотечно-інформаційних працівників,

які забезпечують підтримку ВД, у дисертації розкрито лише частково. Глибше занурення у цю тему могло б стати додатковим науковим здобутком цієї роботи.

3. Аспірантка детально аналізує бібліотечне видавництво як один із векторів підтримки відкритого доступу на прикладі закордонних бібліотек. Водночас аналіз українського досвіду бібліотечного видавництва поданий досить поверхово, що обмежує повноту порівняльного висвітлення проблеми.

4. Розкриваючи питання розвитку репозитаріїв в Україні дисертантка вказує, що «...Закарпатська область виявилася єдиною областю, де не функціонує жодного інституційного репозитарію, попри наявність 11 ЗВО» (с. 159). Втім на с. 170 вказано, що репозитарій наукових публікацій ДВНЗ «УжНУ» було створено бібліотекою в 2014 р. та описуються його практики.

Втім, наведені вище зауваження не мають принципового характеру і жодним чином не знижують наукової значущості рецензованої роботи.

Загальні висновки. Зміст дисертації «Відкритий доступ до наукових публікацій: міжнародний досвід і практика впровадження в Україні» відповідає спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», а також вимогам до оформлення дисертації затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. №40 (зі змінами), та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 (зі змінами), а її авторка Калюжна Наталія Миколаївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Офіційний опонент:

кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник,
директор наукової бібліотеки Українського
державного університету науки і технологій

Тетяна

Тетяна КОЛЕСНИКОВА

8

*Засвідчується підписом
зрештою керівника*

Тетяна

Тетяна Колесникова